

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В СУЧАСНІЙ АНАЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Ю.В. Панасюк

Проблеми походження держави, природа влади, функціонування політичних механізмів та призначення суспільних інститутів, які привертали увагу філософів ще з часів античності, згодом стали головними аспектами досліджень політичної філософії. В межах соціально-філософських розвідок постають питання про вибір ефективних засобів для вирішення політико-філософських проблем, зокрема про спосіб організації суспільства на засадах рівності, свободи та справедливості, який забезпечив би функціонування політичних інститутів на належному рівні та державний контроль за розподілом матеріальних ресурсів, активну участь громадян у політичному житті. Ці питання стають предметом вивчення різних напрямків політичної філософії, з яких на особливу увагу, з нашої точки зору, заслуговує аналітична політична філософія, що формується в межах аналітичної філософії, як одного з провідних напрямків філософії ХХ ст. Характерні для аналітичної філософії методи, застосовані до політичної проблематики не тільки дають можливість відкрити нові сторони класичних проблем, але й розкрити сутнісні характеристики основних понять політичної філософії. У даній статті ми ставимо за мету розглянути основну соціально-політичну проблематику в сучасній аналітичній філософії, розкрити витoki та особливості сучасної аналітичної політичної філософії та проаналізувати її проблемне поле.

Для більш повного розуміння особливостей аналітичної політичної філософії, перш за все, потрібно звернутися до особливостей власне аналітичної філософії, що є неоднорідним і багатограним напрямком сучасної філософської думки. Примітно, що на сьогоднішній день не

існує єдиної позиції з приводу визначення самого терміну «аналітична філософія». Розмаїття її течій, концепцій та шкіл значно ускладнює можливість представлення вичерпного визначення аналітичної філософії. Сам термін «аналітична філософія» був введений Густавом Бергманном після Другої світової війни [1, с. 15], але визначити її хронологічні рамки досить важко. Витоки аналітичної філософії сягають 70-х років XIX століття, а її розвиток тісно пов'язаний з іменем А. Папа, який в 50-ті роки XX століття використав цей термін у своїх роботах «Елементи аналітичної філософії» та «Аналітична теорія пізнання», в яких сприяв його парадигмальному розумінню і подальшому поширенню в загальноприйнятому значенні (див.: [9, с. 166]). На думку деяких дослідників, витоки аналітичної філософії набагато давніші і значною мірою репрезентовані в діалектиці Платона, «Аналітиках» Аристотеля, семантичних ідеях софістів та стоїків; а також відображені в логіко-семантичних ідеях філософів Середньовіччя, зокрема Дунса Скота і Вільяма Оккама [5, с. 39]. Майкл Дамміт, сучасний філософ, взагалі вважає, що аналітичну філософію необхідно розглядати як постфреґеанську філософію, оскільки, на його думку, саме Готлоб Фреґе (1848-1925) сформулював її основні теми та центральні положення [4, с. 331]. Вагомий внесок у становлення аналітичного стилю філософствування внесли Б. Рассел (1872-1970), Дж. Мур (1873-1958), Л. Вітгенштейн (1889-1951), Р. Карнап (1891-1970), У. Куайн (1908-2000), Н. Гудмен (1911-1998) та інші [8]. У сучасній науці термін «аналітична філософія» може бути досліджений принаймні у двох основних розуміннях.

У *вузькому розумінні* аналітична філософія представляє собою домінуючий напрямок західної філософії XX століття, для якого характерний «раціоналізований» стиль філософствування [5, с. 37]. Аналітичну філософію пов'язують головним чином з англomовною академічною раціоналістичною традицією, яка реалізується в певних теоретичних характеристиках, що можуть бути виражені у таких ознаках: чітка концептуалізація та обґрунтованість різноаспектних філософських проблем, логічна ясність викладення, чіткість та єдність використання категоріального апарату, широке розповсюдження засобів символічної логіки, залучення формальних методів у процесі дослідження [6, с. 109].

У *широкому розумінні* аналітичну філософію можна розглядати як специфічний стиль мислення, своєрідний спосіб вирішення різнопланових теоретико-практичних філософських проблем крізь призму аналізу мови, для якого необхідним є використання точної термінології, певне ставлення до широких філософських узагальнень, застосу-

вання засобів формальної логіки, емпіристської епістемології [5, с. 37].

На різних етапах розвитку аналітичної філософії переважало дослідження певних проблем. Наприклад, на початковому етапі домінуючі позиції мала «філософія логіки» (Б. Рассел), потім епістемологія (Віденський гурток), згодом філософія мови (Л. Вітгенштейн) та філософія свідомості (Д. Деннет) [5, с. 46]. Окрім того, вивчення філософських проблем відзначалося пошуками розуміння категоріальної структури буття, обґрунтуванням знання, його розвитку тощо. Відтак, в межах аналітичної філософії чітко виокремлюються такі напрямки дослідження як онтологія, епістемологія, логіка та етика. В руслі аналітичної традиції можна також говорити про філософію релігії, філософію дії та політичну філософію.

З активним розвитком усіх суспільних сфер стають особливо актуальними питання свободи, рівності та справедливості; проблеми найефективнішого способу організації суспільства почали турбувати не лише філософів, а й політологів, соціологів, економістів та багатьох інших науковців; особливо гостро постала проблема пошуку оптимальних механізмів розподілу природних ресурсів в умовах дефіциту; на перший план вийшли політико-правові розбіжності між різними соціально-філософськими концепціями. Поглиблення протиріч між державою та суспільством, становлення ринкової економіки, а також соціально-економічні та політичні протистояння в різних сферах суспільного життя стають джерелом розвитку певних концепцій і теорій, сукупність яких формує корпус політичної філософії.

По-перше, політичну філософію можна розглядати як специфічну дисципліну, що поєднує в собі досягнення філософії та політичної науки і включає політичну онтологію, аксіологію, епістемологію та методологію. По-друге, під політичною філософією можна розуміти сферу духовної діяльності людей, спрямовану на формування самої ідеї політичного, на прояснення функціонування державного апарату та реалізацію механізмів влади [3, с. 15].

Визначити, хто вперше ввів до наукового обігу таке поняття як «політична філософія», майже неможливо, але хронологічно воно сформувалося приблизно в XIX столітті, коли активно розвивалися такі галузі філософії як «філософія права» та «філософія держави». Саме в цей період (1842-1844) з'явилася праця Г. Броугема під назвою «Політична філософія», що, найвірогідніше, і ознаменувала собою народження нового розділу філософських досліджень [3, с. 14].

Незважаючи на те, що виокремлення політичної філософії у специфічну галузь дослідження пов'язують з XIX століттям, її теоретичні

та ідеологічні джерела необхідно шукати у працях таких античних філософів як Платон («Держава») і Аристотель («Політика»). Проблемам політичної філософії присвячені праці філософів Середньовіччя та епохи Відродження: «Про град Божий» Августина Блаженного, «Про правління можновладців» Фоми Аквінського, «Державець» Ніколо Макіавеллі, «Утопія» Томаса Мора, «Місто Сонця» Томазо Кампанелли. Особливу увагу у даному контексті привертають політико-правові розвідки представників Нового часу. Зокрема, одним із теоретиків природного права та суспільного договору був нідерландський юрист, історик та суспільний діяч Гуго Гроцій (1583-1645). Згодом його ідеї були розвинуті в роботах Т. Гоббса («Левіафан»), Дж. Локка («Два трактати про правління») і Ж.-Ж. Руссо («Про суспільний договір»). В епоху Нового часу змінюються уявлення про природне походження держави і на перший план виходить концепція суспільного договору, згідно якого держава є результатом консенсусу між індивідами.

Таким чином, політична філософія має досить ґрунтовну джерелознавчу базу, витoki якої знаходимо в політико-правових розвідках дослідників Античності, Середньовіччя, епохи Відродження та Нового часу. Виокремлення політичної філософії у специфічну галузь стало можливим зі становленням громадянського суспільства, з усвідомленням індивідом своїх прав, обов'язків та інтересів як рівноправного члену соціуму, а також у зв'язку з формуванням цілого циклу гуманітарних наук [3, с. 5]. На думку деяких російських дослідників, зокрема К.С. Гаджієва, про виникнення політичної філософії можна говорити у тому випадку, коли політичне як таке постає у якості окремої повноцінної сфери соціуму. З античних часів до XVIII ст. відбувалося накопичення політико-філософського знання, тому цей період можна вважати передісторією становлення політичної філософії [3, с. 5-6].

Провідні політико-правові та соціально-філософські ідеї, які були представлені в працях Гоббса, Локка, Гегеля та інших філософів, отримали подальший розвиток в доробках дослідників XIX і XX ст., зокрема в політичних теоріях і концепціях А. де Токвіля, Г. Спенсера, Б. Парето, М. Вебера, А. Мішеля, Л. Дюгі, Б. Кроче та ін., в яких були запропоновані нові підходи до вирішення політико-філософських проблем [3, с. 15].

Аналітична політична філософія представляє собою досить складний історичний феномен, головна особливість якого полягає у визначенні сутності проблеми політичного як такого, виявленні специфічних ознак природи влади, формулюванні принципів соціально-політичної організації суспільного життя, легітимізації певного політично-

го устрою, встановленні цілей та призначення держави тощо. Специфіка даного поняття визначається складністю виявлення фундаментальних складових політичної філософії, її хронологічних рамок, зарахуванні тих чи інших дослідників до лав політичних філософів. Крім того, аналітична політична філософія може включати різні школи і течії, тому, з нашої точки зору, на нинішньому етапі розвитку сучасної філософської думки дуже важко говорити про її альтернативні напрямки.

В 1950–60-х в аналітичній філософії чітко виокремлюється політична проблематика, в рамках якої досліджуються проблеми держави, природа влади, функціонування політичних механізмів, призначення суспільних інститутів тощо.

Тим не менш, цей період в історії аналітичної політичної філософії не можна охарактеризувати як апогей розвитку її положень. В 1956 р. західний філософ П. Ласлетт заявляє про смерть політичної філософії [10], а згодом його ідея, уже дещо в трансформованому вигляді, знаходить підтримку в працях інших дослідників, зокрема російських (В.О. Лекторський, В.О. Смирнов та інші). Обґрунтування даної позиції було зумовлене тезою про те, що аналітична філософія більше не висуває широких програм та маніфестів [2], крім того, проблеми функціонування політичних інститутів і здійснення державним апаратом регулятивних функцій на той час займали маргинальні позиції в аналітичній філософії.

Новий поштовх у розвитку соціально-політичної проблематики аналітичної політичної філософії спостерігається в 1970-х роках, зумовлений публікацією праці Дж. Ролза «Теорія справедливості» (1971) [17]. Домінуючі позиції починає займати проблема соціальної справедливості, яку в першу чергу розглядають як дистрибутивну, тобто пов'язану з матеріальним розподілом суспільних благ. Центральна ідея концепції Ролза полягає у тому, що всі первинні блага, під якими він розуміє свободу та можливості, прибуток та добробут, основи самоповаги, повинні розподілятися між членами одного суспільства порівну [14, с. 50-57]. Відтак, рівність виступає в ролі своєрідного критерію ефективності та корисності політичних інститутів і одночасно є найвищою суспільною цінністю. При цьому Ролз також виправдовує існування соціальних та економічних нерівностей, якщо вони сприяють покращенню становища найменш привілейованих у суспільстві [14, с. 53-57]. Усі вище зазначені твердження були конкретизовані у двох відомих принципах ролзівської концепції справедливості: у принципі свободи і принципі диференціації, які гарантуються принципом рівності можли-

востей. Ідеї Дж. Ролза набули широкого висвітлення у працях багатьох дослідників, зокрема, в роботах Р. Дворкіна і Р. Нозіка, які неоднозначно ставилися до його концепції та висунутих ним рішень. Основні засади Ролзівської концепції значною мірою вплинули на місце соціальної справедливості у контексті соціально-політичної проблематики аналітичної філософії. Відтак, в 1970–80-х рр., головною темою академічної політичної філософії в англomовному світі стає соціальна справедливість, основним елементом якої виступають дистрибутивні механізми розподілу суспільних благ.

Проблема соціальної справедливості в ХХ столітті стає особливо актуальною у зв'язку з дослідженням проблеми особистості, її взаємодії з суспільством та державою, встановленням товарно-грошових відносин, виникненням нових типів капіталістичного і соціалістичного суспільств, прогресу в розвитку науки і техніки. Значна кількість політико-правових концепцій соціальної справедливості, яка з'явилася в аналітичній філософії протягом останніх десятиліть, змушує ще раз замислитися над природою, функціями, принципами та особливостями самого феномену соціальної справедливості і, можливо, переоцінити деякі аспекти вище зазначеного поняття в умовах демократизації та гуманізації різних сфер суспільного буття. Незважаючи на той факт, що саме ХХ ст. було проголошене століттям справедливості, на початку ХХІ ст. інтерес до проблем соціальної справедливості не згас [16, с. 3]. Це можна пояснити декількома чинниками. По-перше, на сьогодні не існує єдиного розуміння призначення механізмів соціальної справедливості; виокремлюють, принаймні, низку цілей, які повинні реалізовувати соціальні інститути. По-друге, зміни у науково-технічній сфері, вихід на перший план проблем навколишнього середовища спричинили виникнення певних варіацій у дистрибутивній парадигмі. Зрештою, не останнє місце у даному контексті посідає проблема мультикультуралізму, яка породжує низку запитань, зокрема питання про забезпечення рівного доступу до суспільних благ у тій чи іншій соціально визначеній спільноті. Тому здається доречним не переосмислити фундаментальні принципи соціальної справедливості, які залишаються більш-менш релевантними суспільному оточенню, а проаналізувати застосування основних принципів сучасних концепцій соціальної справедливості за нових обставин. Більш того, концепції соціальної справедливості, які продовжують функціонувати в межах сучасної аналітичної філософії, повинні відповідати вимогам дистрибутивної парадигми і реалізовуватися в умовах демократичної системи громадянських прав на основі принципів рівності, свободи і взаємного

блага.

В рамках аналітичної філософії підлягають ретельному дослідженню різноманітні політичні теорії та концепції соціальної справедливості, які були представлені в формах утилітаризму, лібералізму, лібертаріанізму, марксизму, комунітаризму і поширеному на заході фемінізму. Одне з провідних місць в кожній такій теорії займає аксіологічний аспект, який носить гуманістичний, моральний або суто політичний характер [14, с. 2-8]. Саме цінності є одним з головних критеріїв концепцій справедливості у процесі визначення найоптимальнішої структури суспільства. Серед соціальних цінностей, які становлять предмет окремої філософської концептуалізації, найбільш значущими є рівність та свобода [11]. Вони мають ключове значення в контексті соціально-політичної проблематики в сучасній аналітичній філософії. Але плюралізм соціально-філософських та політико-правових теорій справедливості змушує звернутися до визначення місця цінностей в них і виділити дві домінуючі позиції: (1) всі політичні теорії сконцентровані на однакових цінностях, і питання про їх вибірковість повністю виключається (Р. Дворкін); (2) кожна теорія має власні преференції щодо цінностей і висуває на перший план ті системи цінностей, які є найважливішими для членів суспільства (У. Кімліка). Наприклад, головною цінністю утилітаризму є користь (*utility*), а лібертаріанізму — свобода (*freedom*) [14, с. 76].

Звернення до проблеми справедливості в аналітичній філософській думці в ХХ ст. стало природним наслідком поширення ідей договірних доктрин Нового часу, які набули оновленого висвітлення у публікації американського філософа Уестела Віллоубайа (Westel Willoughby) під назвою «Соціальна справедливість» (1990). Свої міркування дослідник ґрунтує на відомому факті про те, що в епоху глобального суверенітету неможливо уникнути процедури підпорядкування існуючих соціальних та економічних інститутів критичному оцінюванню їхньої діяльності з боку нейтральних державних механізмів, що, в свою чергу, породжує питання про справедливе відношення політичних установ до членів одного суспільства [15, с. 4]. В такому ракурсі пошуки принципів соціальної справедливості є природним наслідком розвитку основних філософських положень епохи Просвітництва, коли «народи всіх цивілізованих країн підпорядковують соціальні та економічні умови перевірі на розсудливість та справедливість» [15, с. 4].

Ідеї Віллоубайа були розвинуті та отримали нові експлікації у роботі «Елементи соціальної справедливості» британського філософа Л.Т. Хобхауза. Фундаментальною ідеєю його концепції є уявлення про

суспільство як певний організм, в якому благоустрій всієї системи залежить від співпраці всіх без винятку складових. В такому суспільстві метою соціальної справедливості є визначення інституційних засад, які забезпечать кожного індивіда можливістю здійснення власного внеску в загальний добробут суспільства [15, с. 4]. Соціальна справедливість вимагає існування суспільства, яке складається з певних елементів з інституційною структурою, що впливає на життєві концепції індивідів і має можливість здійснити реформування всієї суспільної структури через державу в ім'я чесності [15, с. 4].

Незважаючи на той факт, що парадигма «соціальної справедливості» в ХХ ст. певною мірою визначається категорією «дистрибуція», сутність даного феномену не зводиться до механічного процесу розподілу, пошуку принципів неупередженості та чесності. Соціальну справедливість репрезентують як механізм конструювання мінімальних умов для самореалізації індивіда [12, с. 80]. Саме самореалізація та самовизначення індивіда, з цієї точки зору, постають центральними в концепції справедливості, яка представлена школою британського ідеалізму.

В основу проблеми соціальної справедливості покладені принципи самовизначення і автономії, наслідком яких є користь, яка постає у різних формах, зокрема, в формі суспільного блага. Матеріальне благо, або добробут, є необхідною передумовою функціонування суспільства на належному рівні. Безперечно, економічний фактор відіграє суттєву роль у розвитку суспільства і з цим не можна не погодитися, але потрібно враховувати й інші чинники, серед яких варто назвати політичні, соціальні, духовні.

Отже, серед основних складових, що становлять стрижень соціально-політичної проблематики сучасної аналітичної філософії, з нашої точки зору, варто виділити проблему соціальної справедливості, яка набуває особливої актуалізації в ХХІ ст. Феномен соціальної справедливості вивчається політичною філософією під різними кутами зору і охоплює питання моралі, соціальних обов'язків індивіда перед суспільством, державою та родиною, правила істини в законодавстві тощо. Корпус питань, поєднаних під егідою «соціальна справедливість», включає в себе проблеми розподілу матеріальних та духовних благ між членами різних соціальних груп, проблеми рівності, свободи та користі, проблеми заохочення та покарання суб'єктів соціальних дій та багато інших. Механізми соціальної справедливості сконцентровані на впровадженні прав, які носять цивільний характер і головним чином зосереджені на економічних аспектах (цю групу прав також можна

назвати правами власності). Вони є невід'ємною частиною життєдіяльності соціальних суб'єктів. Інша група прав, яка підпорядкована законам і принципам справедливості, буде включати права і свободи індивідів як рівноправних громадян держави; до них віднесемо право на життя, волевиявлення, користування власними здібностями та талантами, голосування. Так, принципи політичної етики знаходять практичне втілення в соціально-правових концепціях політичної економії, наслідки яких регулюються механізмами соціальної справедливості. Вищесказане дає підстави стверджувати, що дослідження проблеми соціальної справедливості набуває першочергового значення в соціально-політичній проблематиці сучасної аналітичної філософії.

Таким чином, характерною ознакою соціально-політичної проблематики сучасної аналітичної філософії є звернення до теми політичного як такого, тому незважаючи на те, що політичну філософію часто ототожнюють з діяльністю різних політичних інститутів, необхідно зазначити, що в руслі політичної філософії здійснюється певне узагальнення політико-правових та соціально-філософських понять, яке можна здійснити шляхом дослідження політичних шкіл, напрямів та течій в історичному контексті [3, с. 15]. Пошук оптимальних принципів теорій справедливості, а також забезпечення співіснування різних суспільних концепцій блага є, на нашу думку, одним з головних завдань політичної філософії.

Аналіз та вивчення різних концепцій і теорій дали змогу констатувати, що, незважаючи на розмаїття шкіл, течій та концепцій в руслі аналітичної філософії, можна спостерігати наявність спільних елементів, характерних для аналітичного стилю мислення, що позначився на розвитку філософії в цілому. Це, перш за все, дослідження філософських проблем крізь призму аналізу мови, активне застосування логіко-лінгвістичних методів, чіткість та точність викладу досліджуваної тематики. Останнім часом в корпусі аналітичної філософії виокремлюють аксіологічний аспект, активно намагаються подолати її академічний характер, реабілітувати метафізичну проблематику, піддати сумніву стереотипне бачення цієї філософії, основне положення якого полягає в абсолютизації номіналістської функції аналітичного напрямку.

Аналітична політична філософія оперує широкою тематикою, спирається на власну методологію і звертається до вічних філософських проблем, має витоки в античній філософії, тому можна стверджувати про фундаментальність її досліджень і спадкоємність традицій. Необхідність у вирішенні складних політико-правових та соціально-філо-

софських питань свідчить про те, що аналітична політична філософія не тільки не зникла з широкого філософського простору, а навпаки, отримала новий поштовх до власного розвитку. Відтак, вивчення соціально-політичної проблематики сучасної аналітичної філософії залишається актуальним питанням і представляє цікаву галузь для нових досліджень і відкриттів.

Бібліографія

- [1] *Аналитическая философия. Учебное пособие* / Под ред. Лебедева М.В., Черняка А.З. — М.: Издательство Российского университета дружбы народов, 2006.
- [2] *Аналитическая философия в XX в. (Материалы «круглого стола»)* // Вопросы философии. — 1988. — № 8. — С. 48-94.
- [3] *Гаджиев К.С. Политическая философия: формирование и сущность* // Вопросы философии. — 1995. — № 7. — С. 3-26.
- [4] *Грязнов А.Ф. Аналитическая философия.* — М.: Высшая школа, 2006.
- [5] *Грязнов А.Ф. Феномен аналитической философии в западной культуре XX столетия* // Вопросы философии. — 1996. — № 4. — С. 37-47.
- [6] *О философии континентальной и аналитической и об интеллектуальной многоукладности.* Беседа В. Россмана с Я. Шрамко // Вопросы философии. — 2002. — № 11. — С. 106-123.
- [7] *Печерская Н.В. Современный дискурс справедливости: Джон Ролз или Майкл Уолцер?* // Общественные науки и современность. — 2001. — № 2. — С. 77-88.
- [8] *Шрамко Я.В. Возникновение, становление и развитие аналитической философии* // Актуальні проблеми духовності. — Зб. наукових праць / Відп. ред. Я.В. Шрамко. — Вип. 6. — Кривий Ріг : Видавничий дім, 2005. — С. 185-194.
- [9] *Шрамко Я.В. Что такое аналитическая философия?* // Актуальні проблеми духовності. — Зб. наукових праць / Відп. ред. Я.В. Шрамко. — Вип. 7. — Кривий Ріг : Видавничий дім, 2006. — С. 165-188.

- [10] *A Companion to Contemporary Political Philosophy* / Ed. by Goodin R.E. and Pettit P. — Oxford: Blackwell, 1993.
- [11] *Berlin I. Two Concepts of Liberty*, in *Four Essays on Liberty*. — Oxford: Oxford University Press, 1969.
- [12] *Boucher D. British idealism and the just society // Social Justice. From Hume to Walzer* / Ed. by David Boucher and Paul Kelly. — London and New York: Routledge, 1998. — P. 80-101.
- [13] *Knowles D. Political Philosophy*. — London: Routledge, 2001.
- [14] *Kymlicka W. Contemporary Political Philosophy. An Introduction*. — Oxford: Clarendon Press, 1995.
- [15] *Miller D. Principles of Social Justice*. — Cambridge, MA.: Harvard University Press, 1999.
- [16] *Miller D. What is social justice? // Social Justice. Building a Fairer Britain* / Ed. by Nick Pearce and Will Paxton. — London: Politico's, 2005. — P. 3-20.
- [17] *Rawls J. A Theory of Justice*. — Oxford: Oxford University Press, 1971.

Надійшла до редакції 15 березня 2012 р.